

Kocatepe Beşeri Bilimler Dergisi
[KBBĐ]
Haziran 2023

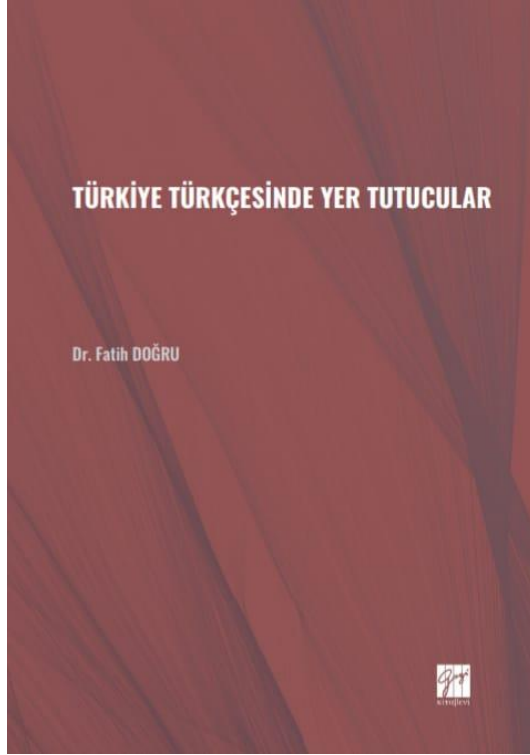
Kocatepe Journal of Humanities
[KJH]
June 2023

Atıf (cite): Ozdemir, Engin (2023). Dile Gelmeyenin Dile Gelişine İlişkin Bir Çalışma Üzerine: “Türkiye Türkçesinde Yer Tutucular”, *Kocatepe Beşeri Bilimler Dergisi*, 1, 101-107. Doi: [10.5281/zenodo.8091210](https://doi.org/10.5281/zenodo.8091210).

Dile Gelmeyenin Dile Gelişine İlişkin Bir Çalışma Üzerine: “Türkiye Türkçesinde Yer Tutucular”

Engin ÖZDEMİR¹

Makale Türü: Kitap İncelemesi

Paper Type: Book Review

Fatih DOĞRU (2022). Türkiye Türkçesinde Yer Tutucular, Ankara: Gazi Kitabevi, 223 s. ISBN: 9786258413779

¹ Doktora, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı, pau.enginozdemir@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5097-5699

Yüzlerce yıldır düşünmenin aracı olmanın yanında kesintisiz olarak üzerine düşünülen dil olgusu, kendisine bakılan her bir açıdan araştırmacılara başka bir yüzünü göstermeye ve kendisine yönelen soruları başkaca sorulara dönüştürmeye devam etmektedir. İnsanın en az kendisi kadar canlı bir varlığı betimleme çabası, kendisi gibi ele avuca gelmez bir sosyal varlıkla uğraştığı gerçeğiyle karşılaştığında, kaçınılmaz olarak dizgelerin, fonksiyonların ve kalıpların ötesinde bir yerlerde sonuçlanmaktadır. Bu nedenledir ki *sesle* ilgili sorular *biçime*, biçimin soru işaretleri *sözdizimine*, tüm bunlar bir bütün olarak *anlama* itimat etmek durumunda kalmaktadır. Anlam, *bağlamı* talep etmekte, bağlam ise *edimi* işaret etmektedir. Dil özelinde edimsellik söz konusu olduğunda ise yalnızca dile gelen, sesletilen, konuşulan ve adlandırılan değil, çeşitli sebeplerle dile gel(e)meyen, sesletil(e)meyen, konuşul(a)mayan ve adlandırıl(a)mayan şey de araştırmanın konusu olabilmektedir. Böyle bir durumda dilin birimleri bir şey söylemekten ziyade farklı nedenlerle söylenemeyenin üzerini örtmek veya yerini tutmak amacıyla *kullanılabilmektedir*. Bu nedenle dilin bilimi, söylenen kadar söylenemeyenin ve söylenmeyenden kaynaklanan edimsel kullanımın da bilimi olmak durumunda kalmaktadır. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı ABD öğretim üyelerinden Doç. Dr. Fatih Doğru da dil ve Türkçeye dair böylesi bir alana temas etmektedir: *Türkiye Türkçesinde Yer Tutucular*.

Türkiye Türkçesi ağzları, sözlük bilimi, anlam bilimi, biçim bilimi, iletişim dili, seslenme sözleri gibi çeşitli alan ve konular üzerine yayınları bulunan Fatih Doğru'nun *Türkiye Türkçesinde Yer Tutucular* adlı çalışması, Prof. Dr. Erdoğan Boz'un editörlüğünde hazırlanmış ve Mart 2022'de Gazi Kitabevi tarafından kitap formatında (223 sayfa) yayımlanmıştır. Kitap, Türkiye Türkçesi çerçevesinde daha önce müstakil olarak ele alınmamış bir kavramı inceleme konusu yapmasıyla alanyazında ilk olma niteliği taşıdığı iddiasındadır. *Çalışmanın konusunu*, "çeşitli nedenlerle söylenmeyen veya söylenemeyen ifadelerin yerine kullanılan geçici ifadeleri" işaret eden *yer tutucu* (place holder) kavramı ve Türkiye Türkçesindeki yer tutucular teşkil etmektedir. Yazar, çoğunlukla konuşma dilinde ortaya çıkan yer tutucuların Batı alanyazınında çeşitli terimlerle ifade edildiğini ve Türkiye Türkçesinde konuya doğrudan eğilen bir çalışmaya rastlanmadığını ifade etmektedir. Buna karşın *adılımsı* (pro-form) ve *ikame* (substitution) gibi kavramlar etrafında yer tutucularla yakın işlevdeki dil birimlerinin

konu edildiği çalışmaların varlığından söz eden yazar, yer tutucu kavramının diğerlerinden ayrıldığı noktayı da belirtmiştir. Buna göre esas fark adılımsı ve ikamenin metin içi gönderimde bulunmalarına karşın yer tutucuların çoğunlukla metin dışına gönderimde bulunmasıdır. Yer tutucu kavramının merkezinde bulunduğu *çalışmanın amacı* ise (1) öncelikle yer tutucu kavramı ve bu kavramla ilgili diğer kavramlar hakkında bilgi vermek ve (2) sonrasında Türkiye Türkçesindeki yer tutucuların işlev ve özelliklerini betimlemek biçiminde ifade edilmiştir. *Çalışmanın kapsamı* Türkiye Türkçesiyle sınırlı tutulmuştur. Verilerin elde edildiği sözlü ve yazılı kaynaklar şöyle sıralanmıştır: Yazılı ve sözlü derlemler, genel Türkçe sözlükler, lümpen sözlükleri, çocuk dili sözlüğü, interaktif sözlükler, ağız sözlükleri, ağız çalışmaları, edebi eserler (94 eser taranmıştır), sosyal medya iletileri, film, dizi ve gösteriler, radyo programları, haber metinleri, forumlar vb.. Ayrıca verilerin doğru değerlendirilmesi adına bütüncüyi oluşturan sözlü ve yazılı metinlerin, yetişkin ve (fizyolojik ve psikolojik olarak) sağlıklı kişiler tarafından üretilenler arasında seçilmesine dikkat edilmiştir. *Çalışmanın yöntemi* şu dört aşamayla ifade edilmiştir: (1) Öncelikle kullanılan terim ve kavramlar hakkında bilgi verilmiş, (2) yer tutucuların hangi işlevlerde kullanıldıkları belirlenmiş, (3) hangi yollarla teşekkül ettikleri ortaya konmuş, (4) daha sonra Türkçedeki farklı bağlamlardan alınan örnekler tartışılmıştır. Kavramların tartışılması, yer tutucuların işlevlerinin belirlenmesi ve teşekkül yollarının tespitinde alanyazındaki dilbilimsel, psikodilbilimsel, sinirdilbilimsel ve edimbilimsel bulgulara sıkça temas edilmiş, teorik altyapı bu çerçevede geniş bir uluslararası kaynakçaya dayanarak şekillendirilmiştir. Kavramsal çerçevenin oluşturulmasında özellikle dilbilimi ve psikoloji alanlarından elde edilen verilere başvurulmuştur.

Türkiye Türkçesinde Yer Tutucular adlı çalışma konu, kapsam, amaç ve yöntemin açıklandığı “Giriş” bölümünün ardından gelen üç bölümden oluşmaktadır: I. Bölüm: Temel Kavramlar, II. Bölüm: Türkiye Türkçesinde Yer Tutucular, III. Bölüm: Değerlendirme ve Sonuç. Bunların dışında kitabın başlangıcında “Ön söz”, “İçindekiler”, “Kısaltma ve İşaretler” ve “Taranan Eserler ve Kısaltmaları” bölümleri, sonunda ise basılı ve elektronik kaynakların yer aldığı kaynakçalara yer verilmiştir. “Temel Kavramlar” başlıklı I. Bölüm’de (s. 7-24), daha sonraki bölümde Türkçedeki yer tutucular üzerine yapılacak tespit ve tasnif için gerekli veriyi sunacak/işleyecek teorik çerçeve biçimlendirilmiştir. Bu bölümde ilk olarak; *kavramsallaştırma*, *formülleştirme* ve *kodlama* süreçlerinden oluşan ve zihinselden fizyolojik olana doğru ilerleyen konuşma üretimi sürecine değinilmiştir. Bunun ardından konuşma üretimi süreciyle paralel bir gerçekleşme sürecini paylaşan *adlandırma* konusu ele alınmıştır. Adlandırma, özellikle bilinen bir adın kullanılması bağlamında değerlendirilmiş, psikodilbilimsel

ve nöropsikolojik bulgular ışığında sözcüksel erişimi engelleyen unutmama/hatırlayamama (dilimin ucunda olgusu vb.) durumunun ve afazi, alzaymır gibi nörolojik rahatsızlıkların yarattığı adlandırma/dile getirme sorunlarına değinilmiştir. Adlandırma sürecindeki aksamaların yalnızca psikolojik, nörolojik ve fizyolojik engellerden değil, dil kullanıcısının kasıtlı davranışından da kaynaklanabileceği ifade edilmiştir. Adlandırma kavramının ardından, adlandırma sürecindeki aksaklıkların da bir sonucu olarak *bulanık dil* (vague language) olgusuna değinilmiştir: Konuşucunun düşüncelerinde karışıklık olması veya kasıtlı olarak anlamı bulanıklaştırma çabası, çeşitli nedenlerle bir ifadeyi kullanmak istememesi veya kullanmaya ihtiyaç duymaması gibi durumlar genel olarak bulanık ifadelerin ortaya çıkmasıyla sonuçlanabilir. Bu doğrultuda tanımlanan bulanık dil olgusunun dilin edimsel kullanımıyla ilişkisi vurgulanmıştır. I. Bölüm’de son olarak, bulanık dil olgusunun da getirisi olan, çoğunlukla konuşma dilinde anlık (spontane) konuşmada ortaya çıkan, dilde söylenmeyen veya söylenemeyeni geçici olarak temsil eden ifadeleri karşılayan yer tutucu kavramına değinilmiştir. Alanyazında yer tutucu (place holder) kavramı yerine veya benzer yapılar için kullanılan *pro-form*, *konum tutucu*, *vague expression*, *dummy element*, *vague reference* gibi kavramlar hakkında bilgi verilmiş, bu yolla yer tutucu kavramının ayırt edici yönleri belirginleştirilirken çalışmanın üzerine yükseleceği kavramın içi doldurulmuştur. Tüm bu kavramsal ve işlevsel tartışmalardan faydalanarak, *şey*, *nasıl*, *ne*, *bilmem kim*, *bilmem ne*, *zımbırtı* gibi örnekleri temsil eden yer tutucu teriminin şu tanımını olgunlaştırılmıştır:

“(...) bir kişinin, bir nesnenin ya da bir kavramın adının konuşucu tarafından bilinmediği veya hatırlanamadığı durumlarda, bir ad değersiz görüldüğü veya adın söylenmesi gereksiz bulunduğu için konuşucu tarafından söylenmediğinde veya konuşucunun bildiği/hatırladığı hâlde bir adı çeşitli nedenlerle söylemekten kaçındığında ortaya çıkan ve genellikle geçici olarak bu adların yerine kullanılan ifadelerdir.” (s. 17, 18)

“Türkiye Türkçesinde Yer Tutucular” başlıklı II. Bölüm, aynı zamanda kitabın esas bölümünü teşkil etmektedir. Bu bölümde, taranan kaynaklardan tespit edilen yer tutucular, işlevlerine ve ait oldukları sözcük türüne göre tasnif edilerek tartışılmış ve örneklendirilmiştir. Bu bölümde öncelikle tespit edilen tüm yer tutucular, yukarıda alıntılanan tanımdan üretilen işlevler üzerinden üç kısma ayrılmıştır. Bunlardan ilki (1) “Adı Bilinmeyen/Hatırlanamayan Varlıklar için Kullanılan Yer Tutucular”, ikincisi (2) “Değersiz/Gereksiz Görülen Varlıklar için Kullanılan Yer Tutucular”, üçüncüsü (3) ise “Söylenmekten Kaçınılan İfadeler için Kullanılan Yer Tutucular” kısmıdır. İlk

başlık altında (1) ya konuşucu tarafından adı unutulmuş, ya adı bilinmeyen ya da konuşucu veya dil nezdinde zaten bir adı olmayan kişiler ve nesnelere ifade etmek amacıyla kullanılan yer tutucular ele alınmıştır. İkinci başlık altında (2) konuşucunun adı zikredilmesi gereken varlığı değersiz/gereksiz görmesi nedeniyle adını dillendirmeme tutumu sergileyerek ve söz konusu tutumunu dinleyiciye yansıtmak amacı güderek bu ad yerine kullandığı yer tutucular incelenmiştir. Son başlık altında ise (3) ikinci başlık altında ele alınan ve daha çok kişisel tutumu yansıtan yer tutuculardan farklı olarak, söz konusu varlığı koruma isteği, konuşmanın gerçekleştiği ortamda bulunanların olası tepkileri, değerleri, kültürel kabulleri, psikolojik durumları vb. gibi hassasiyetler nedeniyle kullanılan yer tutucular değerlendirilmiştir. Aynı yer tutucunun, büyük çoğunluğu birçok işlevde kullanıldığı için, her başlık altında kullanım amacına göre yeniden örneklendirildiğine ve değerlendirildiğine rastlanmaktadır. Bu itibarla ilk tasnifin yer tutuculara yönelik değil onların farklı bağlamlardaki farklı kullanım amaçlarına yönelik yapıldığı ifade edilebilir. Söz konusu üç başlık altında, yer tutucular sözcük türlerine göre yeniden tasnif edilmiş ve bu yeni alt başlıklar altında (adıl kullanımı, ad kullanımı, üst anlam kullanımı, benzetme kullanımı, eylem/yardımcı eylem kullanımı vb. 16 adet) yer tutucular ayrı ayrı tanıtarak örneklendirilmiştir. Bu bölümün genel yapısı şu tabloyla canlandırılabilir:

	(1)Adı Bilinmeyen/ Hatırlanmaya Varlıklar İçin	(2)Değersiz/Gereksiz Görülen Varlıklar İçin	(3)Söylemekten Kaçınılan İfadeler Yerine Kullanılan
(a) Adıl Kullanımı	<i>biri, falan, ne, şey...</i>	<i>biri, adam, falan, bazısı...</i>	<i>adam, bazıları, o bu...</i>
(b) Ad Kullanımı	<i>zımbırtı, dalga, dava...</i>	<i>ibiş, kamil, kezban...</i>	<i>ayak yolu, yüz numara...</i>
(c) Kalıp İfade Kullanımı	<i>karın ağrısı, tanrı misafiri...</i>	<i>adı batasıca, karın ağrısı...</i>	<i>malum takım, ismi lazım değil...</i>
(d) Seslenme	<i>hey, hişt, hop...</i>	---	<i>hocam, müdü-</i>

Sözü Kul.			<i>rüm...</i>
.	.	.	.
.	.	.	.
.	.	.	.

Fatih Doğru'nun çalışmasıyla birlikte Türkiye Türkçesinin yer tutucularının tespit edilmesi ve bu yer tutucularının işlevlerinin ortaya konması, başta dil çalışmaları olmak üzere birçok alana yeni bir veri sunmanın yanında yeni bir bakış imkânı da sunmaktadır. Doğru'nun çalışması, kuramsal çerçevesinin dayanağı olması nedeniyle, çoğunlukla meselenin psikolojik ve nörolojik yanına odaklanmıştır. Daha az olmak üzere konunun toplumsal, kültürel, edimsel yönüne de değinilmiştir. Nitekim çalışmanın sonuç kısmında bu çalışmanın başta dilin betimlenmesine, bunun yanında birtakım karşılaştırmalı çalışmalara, toplumbilim, psikoloji ve konuşma güçlükleriyle ilgilenen tıp çalışmalarına katkı yapabileceği vurgulanmıştır. Tanıtım yazımızı bitirirken, bu değerli çalışmanın dokunabileceği alan ve hususlara birkaç ekleme yapmanın faydalı olacağı kanısındayım. Bu noktada özellikle yer tutucuların unutulmuş veya hiç bilinmeyen yerine kullanımından ziyade, söylenmek istenmeyen yerine kasıtlı olarak kullanıldığı durumlara dikkat çekmek istiyorum. Yazarın henüz ön sözde ifade ettiği husus, *birey dili* (idiolect) dikkate alındığında yer tutucuların sınırsız sayıda olabileceği idi. Birey dili özelliği olarak yer tutucular öncelikle kendi birimsel (sözlükbirimsel, sözdizimsel, anlambirimsel vb.) kimlikleriyle edebiyat araştırmaları ve üslupbilim çalışmalarında, yazar veya şairin “örtme” biçiminin yorumlanması açısından yol gösterici olabilir. Ancak, kitaptaki “yer tutucuların anlamsal kimliklerinden çok edimsel kimliklerinin baskın olduğuna” dönük açıklamaya paralel olarak, kanımca yer tutucuların kendi birimsel kimliklerinden ziyade edimsel yönleri, bilimsel fayda açısından daha cezbedicidir. Nitekim yer tutucuların kendilerine değil de örtmeye niyetlendikleri esas metin-ötesi unsura odaklanılması, psikanalizde bireyin bilinçaltının okunmasında üstü örtülenin öncül işlevselliğinde olduğu gibi, dil açısından bireysel ve toplumsal söylemin çözümlenmesinde düğümlerin ilk açıldığı yerlerin keşfine önayak olabilir. Tıpkı ağız çalışmalarında ayırt edici seslik ölçütlerin sınıflandırma eyleminin kilit noktasını oluşturması gibi, toplumsal katmanların tasnif edilmesinde yer tutucularla örtülen unsur da toplumdilbilimsel bir sınıflandırmanın anahtarı olarak kullanılabilir. Söylemin çözümlenmesinde yer tutucuların anahtar vazifesi görmesi, etkinliğin tam tersi durumunda, yani söylemin inşa edilmesi durumunda da geçerli olabilir. Örtülen unsurların tespitiyle yola çıkan çözümleme yoluyla kitlenin kimliği tespit edildikten

sonra aynı toplumsal kitleye yönelik oluşturulacak söylemin nitelikleri de böylece en azından kuramsal olarak belirlenmiş olur. Bu durumda hedef kitlenin yer tutucularının kullanıldığı yerlerle, oluşturulacak söylemin yer tutucularının konumları örtüştüğünde, en üst düzeyde etkin bir söylemin oluşturulması için önemli bir adım atılmış olacaktır. Tüm bunların bir özeti olarak Fatih Doğru'nun çalışması, dil ve Türkçe üzerine tekrar ve tekrar düşünmeye sevk edilişyle, Türk dilbilimi alanyazımına yaptığı katkının yanında disiplinlerarası düşünmeyi tetiklemesi açısından, değerini tescil ediyor görünmektedir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu makale için etik kurul izni alınmasına gerek yoktur. Araştırma ve yayın etiğine uygun hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Makale tek yazarlıdır.

Destek Beyanı

Araştırma herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Makale tek yazarlıdır. Herhangi bir çıkar çatışması yoktur.